

Apozycje metajęzykowe w zabytkach języka polskiego

Piotr Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

The University of Jan Kochanowski in Kielce

ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce, Polska

Email: zbrog@interia.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9512-4027>

Zainteresowania naukowe: składnia, kultura języka, komunikacja językowa

Research interests: syntax, language culture, linguistic communication

Streszczenie. Zabytki języka polskiego zawierają liczne przykłady grup apozycyjnych typu *jeziro Błędno, imię Bartłomiej; miasto Betsaida; Maryja, matuchna Boża, królowna niebieska; Jesusa Krysta syna Dawidowego; Bogu Oćcu*. Najrzadziej pośród nich reprezentowane były apozycje metajęzykowe, które odnosiły się do elementów wewnątrztekstowych, np. *słowo „pokłada”*; *słowo „Betanija”*; *imię Jan*; *imię Fryzon*. Przedmiotem zainteresowania w artykule uczyniono ogół i opis tego typu wyrażen z punktu widzenia formalnego (budowa wewnętrzna, cechy gramatyczne członów), semantycznego (kwestie konotacji podstawy apozycji i apozycji, denotacji, funkcji) oraz syntaktycznego (struktura głęboka, szyk członów, akomodacja składniowa). Jak się okazało, grupy te w dużym stopniu ukształtowały się pod względem swoistych cech już w najdawniejszej polszczyźnie i zachowały je aż do czasów obecnych. Współczesna konstrukcja *słowo „kiedys”* czy *imię Piotr* naśladują pod względem semantycznym i gramatycznym staropolskie grupy typu *słowo „zawždy”* czy *imię Bartłomiej*: są one obustronnie konotowane, odznaczają się inkluzją i restryktywnością apozycji, apozycje nie są akomodowane, wyrażenia mają ścisły szyk i derywowane są z wykorzystaniem elementów BRZMIEĆ lub MIEĆ POSTAĆ. Także dziś pojawiają się w tekstach wyjątkowo rzadko.

Słowa kluczowe: grupa apozycyjna; apozycja metajęzykowa; język staropolski.

Metalinguistic Apositions in the Monuments of the Polish Language

Summary. Monuments of the Polish language contain numerous examples of apposition groups of the type *jeziro Błędno, imię Bartłomiej, miasto Betsaida, Maryja, match Boża, królowna Nebraska, Jesusa Krysta syna Dawidowego, Bogu Oćcu*. Metalinguistic appositions refer to intra-textual elements, e.g. *słowo Pokłada, słowo Betanija, imię Jan, imię Fryzon*. The article focuses on an overview and description of expressions of this type from the formal point of view (internal structure, grammatical features of the members), semantic (issues of the connotation of the basis of apposition and apposition, denotation, function) and syntactic (deep structure, the arrangement of members, syntactic accommodation). As it turned out, these groups were, to a large extent, shaped in terms of their specific features in the oldest Polish language and have preserved them until the present times. In semantic and grammatical terms, contemporary constructions of the word *Sometime* or the name *Piotr* imitate the old Polish groups, such as the *słowo Zawždy* or the *imię Bartłomiej*. They are connoted on both sides, characterized by inclusion and restrictiveness of appeals. Appeals are not accommodated; expressions have a strict chord and are derived from the use of elements SOUND or HAVE A CHARACTER. Even today, they appear extremely rarely in the texts.

Keywords: apposition group; metalinguistic apposition; Old Polish language.

Submitted 15 January 2021 / Accepted 28 February 2021

Įteikta 2021 01 15 / Priimta 2021 02 28

Copyright © 2021 Piotr Zbróg. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

Wstęp

Przedmiotem zainteresowania badawczego w artykule uczyniono dość rzadkie w polszczyźnie dawnej i współczesnej jednostki składniowe typu: *słowo „pokłada”*; *słowie Celmon*; *słowa phylare*; *imię Symeon*; *imię Betlehem*. Ze względu na cechy gramatyczne oraz semantyczne określa się je mianem apozycji metajęzykowych, gdyż odnosiły się one do elementów wewnątrz tekstu. Zalicza się je zaś do ogólnego zasobu grup apozycyjnych, czyli konstrukcji złożonych co najmniej z dwóch koreferencyjnych rzeczowników, z których pierwszy w ciągu stanowi podstawę, drugi zaś to apozycja, np. *makaron nitki*, *Jan Kowalski*, *pociąg pendolino*, *rzeka Silnica* (por. Kallas, 1982; Zbróg, 2020). W funkcji apozycji wystąpić może również dystrybucyjny ekwiwalent rzeczownika: *hotel „Pod Różą”*, *powieść „Przeminęło z wiatrem”*, *słowo „mam”*, *litera „t”*, *znak „%”*.

W tym właśnie podzbiorze lokują się frazy analizowane w niniejszym opracowaniu. W tekstach współczesnych – jak wynika z kwerendy w Narodowym Korpusie Języka Polskiego – stanowią one jedynie ułamek procenta w stosunku do innych typów fraz z apozycjami. W wyekscerpowanej próbce materiału ich udział w ogólnym zbiorze wyniósł ok. 0,04%.

Jak wykazały badania własne, konstrukcje z apozycjami metajęzykowymi pojawiły się już w zabytkach języka polskiego, m.in. w *Rozmyślaniu przemyskim*, *Kazaniach świętokrzyskich*, *Psalterzu puławskim*, *Kodeksie Świętosławów*. Choć – podobnie jak później – nie były one licznie reprezentowane, warto przyjrzeć się dokładniej tym swoistym pierwocinom składniowo-semantycznym i biorąc pod uwagę wyekscerpowany materiał, opisać ich własności gramatyczne oraz semantyczne.

Apozycje metajęzykowe w opracowaniach lingwistycznych

W publikacjach na temat grup apozycyjnych od początku XIX w. aż do współczesności niemal bezwyjątkowo pomijano kwestię apozycji metajęzykowych. Potwierdza to choćby wyimkowy przegląd dość bogatej literatury przedmiotu, w której o frazematyzacji z tym rodzajem przydawek. Badacze koncentrowali się jednak na bardziej typowych jednostkach. Józef Muczkowski (1825, s. 178) w jednym z pierwszych opracowań anonsował ich przykłady: *Aleksander, król macedoński*; *Jan Karol Chodkiewicz, Hetman Wielki Litewski, zwycięzca Szwedów pod Kirchholmem*. Podobnie czynili inni przedwojenni lingwiści, wyliczając jako ilustrację krótszych lub dłuższych podręcznikowych wzmianek, zasadniczo klasyczne przykłady: *Skarga, znakomity kaznodzieja* (Kurhanowicz, 1841, s. 10–11); *Paryż, stolica Francji*; *córka, grzeczne dziecko* (Radońska, 1872, s. 68); *Jadwiga, królowa Polska*; *Władysław Łokietek, Kazimierz Mnich* (Kudasiewicz, 1863, s. 48); *Ksiądz Marek*; *Stary ojciec bocian* (Szober, 1915, s. 39); *kobieta demon*; *matka potwór*; *inwalida ślepiec*; *Kraków powiat, liczba pięć* (Klemensiewicz, 1939, s. 148).

W opracowaniach sprzed 1939 jedynie Antoni Krasnowolski (1897) oprócz konstrukcji pan Wojciech czy góra Elbrus oraz wąż boa wymienił ujęte w cudzysłów jednostki w konstrukcjach typu: *słowo* „chwalić”; *imię* „Jezus”; *spółgłoska* „r”.

Po 1945 wzbogacono zasób konstrukcji z apozycjami o wyrazy złożone: *lekarz-dentysta*; *artysta-malarz*, *kobieta-lekarz* (Damborsky, 1966, s. 255), które Stanisław Jodłowski (1966) nazwał zestawieniami bliźniaczymi.

Dopiero Zuzanna Topolińska wymieniła konstrukcje z metajęzykowym użyciem imienia własnego: *moja siostra Basia* ‘moja siostra, która nazywa się Basia’ oraz *wyrażenie „Na przelaj” jako tytuł nie podoba mi się* (Topolińska, 1976, s. 46–47).

Jedynie Krystyna Kallas dokładniej scharakteryzowała apozycje metajęzykowe, zaliczając do nich m.in. frazy typu: *hasło* „Nigdy więcej wojny”; *głoska r*. Apozycje w tego typu wyrażeniach miały nie podlegać akomodacji składniowej albo być rządzone przez podstawę, zaś wzięwszy pod uwagę problem denotacji, lokowała je jako restryktywne. W tym kontekście nie dziwi uwaga tej badaczki: „Metajęzykowe konstrukcje apozycyjne na ogół nie były zauważane, siłą rzeczy nie były też opisywane. Czasami pojedyncze ich przykłady trafiały się wśród konstrukcji z nazwą własną” (Kallas, 1980, s. 111). Jednak przykłady podane przez Krasnowolskiego dowodzą, że rozpoznano je już pod koniec XIX w. Inne przykłady tegoż językoznawcy to: *słowo* „żegnam cię”; *słówko* „Bóg miły zapłać”; *słowo* „cnota”. Ponadto lingwista zauważał: „Tego rodzaju podmiot kładzie się w cudzysłowie („–”) albo się wyróżnia przez podkreślenie. Zresztą jest to podmiot tylko pozorny, ponieważ właściwym podmiotem jest wyraz domyślny „słowo”, „wyraz” itp.” (Krasnowolski, 1897, s. 16–17).

Apozycje metajęzykowe w tekstach staropolskich

Najbardziej typowa grupa apozycyjna z zabytków języka polskiego składała się z rzeczownikowej podstawy i apozycji, np.: *Jan ewangelista*; *Zacharyjasz, syn*. Rzadziej pojawiały się grupy z ekwiwalentem rzeczownika, np. *księdza Marcinowy*; *tobie, Gospodnie Boże*; *ja, niedostojna*; *kapitulum Contingit et infra*; *rubryka O rękojemwstwie*; *jeden z zwolenikow Andrzej*.

W tym zbiorze lokowały się elementy metajęzykowe jako apozycje: *słowo* „pokłada”; *słowo abba*; *słowo chorat*. Wyrazy typu *pokłada* oraz *abba* mogły być wyłącznie apozycjami w tego typu grupach, a w tej funkcji występowały elementy przywoływane z uwagi na same siebie: w celu omówienia znaczenia, budowy, kształtu samego znaku itp. W wyrażeniu typu *słowo abba* podstawa *słowo* konotowała pojawienie się jakiejś leksykalnej jednostki języka.

W zabytkach w funkcji metajęzykowej pojawiały się apozycje, których znaczenie objaśniano dalej, np.:

- Pirwe słowo „pokłada” post każdego znamonuje (GIVintr 223);
- To słowo „zawždy” mini sie telko ku trojemu świętu, czusz wielikonocnemu, świętecznemu a poświęcaniu kościoła (Rozm 680).

Grup z metajęzykowymi apozycjami – w poniższych przykładach *słowie szepszelnik* oraz *słowie oóczyznę* – używano także niejako w odwrotnym kierunku, to znaczy dla objaśnienia użytego wcześniej terminu na przykład prawnego:

- czyli jinnych lepszych mamy wziąć za takie to świadectwo, *słowie szepszelnik*, podług prawa (OrtMac 43r: 22);
- Mogali dziecię prawem przycisnąć, aby swe dziedzictwo, *słowie swą oóczyznę*, sprzedało prze zapłacenie oócowych długów (OrtMac 37r: 18).

Wynotowano także kilka przykładów o charakterze translacyjnym – autor tekstu objaśniał znaczenie obcego słowa w kontekście metajęzykowym:

- słowo Korrozaim wyprawia się tajnica moja mnie (Kśw cr 12);
- To słowo abba po żydowsku tako wiele rzeczono, jako ociec (Rozm 596);
- filatryja, od tego greckiego słowa „phylasse” ,chować’ tak sie wyklada, a od żydowskiego słowa „thorat”, ktoreż *słowie* ,czcić’ (Rozm 180).

Należy ponadto wspomnieć o metajęzykowych uwagach, pojawiających się podczas dawnego opisu relacji pomiędzy jednostkami rodzimymi i obcymi. W zabytkach pojawiały się komentarze dotyczące zarówno wyrażania się po polsku, jak i odwołania się do terminów obcych, np.:

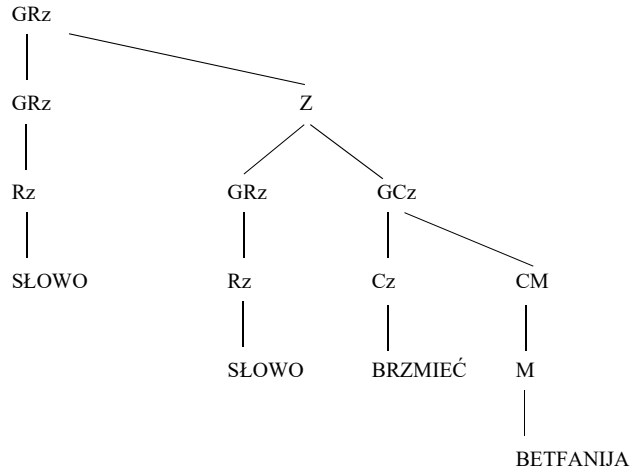
- Panie wojcie, ja tu / stoję i wzdamam swemu mężowi wszycko, cokolwiek mam, bądź niewieście rzeczy, *słowie gerade*, / bądź jinne rzeczy nieniewieście, *słowie ungerade* (OrtMac 18v: 3).

Polskie wyrażenia *niewieście rzeczy* oraz *rzeczy nieniewieście* doprecyzowano grupami z apozycjami z metajęzykowymi terminami niemieckimi: *słowie ungerade* i *słowie gerade*.

Jako apozycje metatekstowe mogły zatem być używane czasowniki, rzeczowniki i zaimki – jak wyżej – ale także inne jednostki w odniesieniu niejako do samych siebie lub wewnętrznego językowego kontekstu. W takich okolicznościach traciły one swe własności gramatyczne, a stawały się swoistymi cytatami, niepodlegającymi akomodacjom.

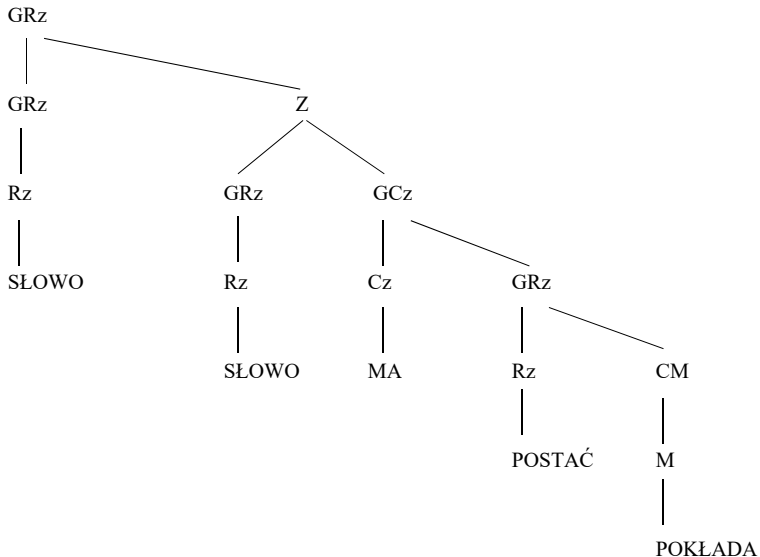
Struktura głęboka grup z apozycjami metajęzykowymi

Struktury derywacyjne omawianych grup opierały się na konstrukcjach typu: MIEĆ POSTAĆ, BRZMIEĆ, MIEĆ KSZTAŁT. W zabytkach apozycje metajęzykowe zajmowały zazwyczaj postpozycję po rzeczownikach *słowo* oraz *imię*. Dla grupy z pierwszym składnikiem – reprezentowanym przez wyrażenie *słowo Betanija* w zdaniu: *trzecie słowo Betfanija po grecku od tego, co sie stało na Swadźbie* (Rozm 202) – parafrazą byłaby struktura pierwotna: ‘słowo, (słowo to) brzmi BETFANIJA’; zaś wykres struktury głębokiej w uproszczeniu mógłby przedstawiać się następująco:

Element metajęzykowy BETFANIJA został umieszczony pod symbolem CM ‘człon metajęzykowy’, gdyż w tym miejscu mógłby się pojawić dowolny element języka lub pozajęzykowy.

W zdaniu *Pirwe słowo „pokłada” post każdego znamonuje* (GlVintr 223) grupę słowo „pokłada” można byłoby derywować z konstrukcji ‘słowo, (słowo) ma postać POKŁA-DA’, co ilustruje wykres:

Dla grup z rzeczownikiem *imię* – reprezentowanych przez wyrażenie *imię Symeon* w zdaniu: *a ista słowa zmowiona oćcem świętym, jemuż biesze imię Symeon* (Kśw dv 4) – parafrazą byłaby struktura: ‘imię, (imię to) brzmi SYMEON’, zobrazowana na wykresie:

Interesujące w tym kontekście są zdania z *Rozmyślenia przemyskiego*, w których po rzeczowniku *słowo* stawały dłuższe wypowiedzenia jako ekwiwalenty jednoczłonowego elementu metajęzykowego:

- Miły Krystus mówiąc to słowo: Krolewstwo moje nie jest z tego świata, mienił, iż ma krolewstwo kakoli większe z tego świata (Rozm 782);
- Przetoż słowo: Wszelki, który jest z prawdy, mamy tako rozumieć, czuż podług miłości boskiej (Rozm 785).

Zgodnie z tezą, że w miejscu apozycji o funkcji metajęzykowej może pojawić się dowolny element, należałoby uznać, że w tym wypadku zdania pełniły funkcję apozycji. Nie zostały jednak użyte jednostki gramatyczne, ale jako cytaty do interpretacji – jak niżej:

- Miły Krystus mówiąc to słowo: Krolewstwo moje nie jest z tego świata [...] – ‘słowo, (słowo) ma postać, brzmi KROLEWSTWO MOJE NIE JEST Z TEGO ŚWIATA’.

Taka interpretacja wydaje się na razie dyskusyjna, więc na razie uznaje się ją za jedynie zaanonsowaną do dalszych badań.

Warto jeszcze zauważyć, że rodzaj struktury głębokiej determinował podział grup apozycyjnych na predykatywne ((BYĆ KIMŚ, CZYMS: *Dawid krol* ‘Dawid był krolem’), nominatywne (NAZYWAĆ SIĘ, NOSIĆ NAZWĘ: *król Jezus* ‘ten król, który nazywał się Jezus’), translacyjne (ZNACZYĆ INACZEJ: *Pharisei zakonnicy* ‘Pharisei, znaczy inaczej zakonnicy’) oraz metajęzykowe (BRZMIEĆ: *słowo „phylasse”* ‘słowo brzmi phylasse’). Występowały też kombinacje powyższych typów, np. predykatywno-nominatywne (*pan Piotr[z]asz chorąże* ‘ten pan, który miał na imię Piotrasz i był chorążym’).

Konotacja apozycji metajęzykowych

Konotacja semantyczna to swoiste wymaganie odnośnie do pojawienia się określonego elementu podrzędnego, dopełniającego treściowo znaczenie jednostki nadrzędnej tak, aby cała fraza kompletna pod względem referencyjnym. Z tego punktu widzenia warto poruszyć kwestię tego, czy apozycje metajęzykowe były konotowane. Krystyna Kallas (1980) wyróżniła grupy apozycyjne z niekonotowaną podstawą oraz niekonotowanym podrzędnikiem (np. termity-żarłoki, lekarz Kowalski), konotowaną podstawą oraz niekonotowanym podrzędnikiem (szosa E16, hotel „Pod Orłem”) oraz konotowaną podstawą oraz konotowanym podrzędnikiem (forma „kotowi”, nazwisko „Kowalski”). Sprawdzianem tego, czy podstawa jest konotowana, ma być porównanie zdań z apozycją ze zdaniem z samą podstawą: *Pojawiły się termity-żarłoki* wobec *Pojawiły się termity*.

Kompletność zdania z samą podstawą apozycji, to zdaniem Kallas dowód, że podstawa nie jest konotowana. Także pełne ma być zdanie bez podstawy: *Pojawiły się żarłoki*.

Podstawa konotuje apozycję, gdy zdanie bez apozycji nie jest akceptowalne (*): *Forma „kotowi” pojawia się często* wobec błędnej **Forma pojawia się często* (Kallas, 1980,

s. 95) Również zdanie *, „*Kotowi*” *pojawia się często* nie jest poprawne, zatem podstawę uznaje się za konotowaną przez człon podrzędny.

Wynotowane z zabytków grupy z apozycjami metajęzykowymi należy uznać za konotowane obustronnie – konotowana była w nich zarówno podstawa, jak i apozycja. Zgodnie z testem Kallas elizja jednego z koreferencyjnych składników generowałoby frazy nieakceptowalne w tekstach i niepełne semantycznie:

- a to więc słuła filatryja od tego żydowskiego słowa phylare, a od drugiego słowa chorat (Rozm 180);
- *a to więc słuła filatryja od tego żydowskiego słowa [...], a od drugiego słowa [...] (Rozm 180);
- *a to więc słuła filatryja, od tego żydowskiego [...] phylare, a od drugiego [...] chorat (Rozm 180).

Podobnie:

- jako krogulec u Dobka moj był, na imię ćwik (StPPP VIII 9314);
- *jako krogulec u Dobka moj był, na imię [...] (StPPP VIII 9314);
- *jako krogulec u Dobka moj był, na [...] ćwik (StPPP VIII 9314).

Jako przykład grupy z niekonotowaną podstawą i apozycją można podać wyrażenie *Jesu Kryste* w poniższym zdaniu – usunięcie jednego z jego członów daje w konsekwencji zdania pełne semantycznie:

- O Jesu Kryste miły, nasłódcejsza mądrości Ojca Boga (Naw 74v);
- O [...] Kryste miły, nasłódcejsza mądrości Ojca Boga (Naw 74v);
- O Jesu [...] miły, nasłódcejsza mądrości Ojca Boga (Naw 74v).

Konotowaną podstawę i niekonotowaną apozycję można wskazać w wyrażeniu *krzyżu, nasze zbawienie*, por.:

- krzyżu, nasze zbawienie, / Wszystkich grzesznych ucieszenie (BPozd);
- *[,...], nasze zbawienie, / Wszystkich grzesznych ucieszenie (BPozd);
- krzyżu, [...], / Wszystkich grzesznych ucieszenie (BPozd).

Denotacja apozycji metajęzykowych

Denotację jako relację między jednostką języka a klasą obiektów pozajęzykowych rozpatruje się w kontekście tekstowego oraz kulturowego użycia grup apozycyjnych. Między ich członami z uwagi na denotację można mówić o synonimii kontekstowej, inkluzji, nakładaniu się znaczeń bądź ich wykluczaniu (Kallas, 1980).

Zasadniczo w wypadku grup z apozycjami metajęzykowymi występowała inkluzja, czyli łączność członów grupy. Polega na zawieraniu się jednego członu wyrażenia w większym zbiorze referentów wyznaczonych przez inny z członów grupy apozycyjnej. W zdaniu *Ta to imiona są synów Aarona, kapłana, już to mazani są* (BZ Num III) podstawa *Aaron* wyznacza jednoelementowy podzbiór wieloelementowego zbioru oznaczonego w podstawie rzeczownikiem *kapłan*. Decyduje o tym test: „Który kapłan? Aaron”, nie zaś: *„Który Aaron? Kapłan”.

W wypadku grup z apozycjami metajęzykowymi w zasobie referentów oznaczanych rzeczownikami typu SŁOWO, IMIĘ zawierały się obiekty wyznaczone przez apozycje:

- Rzekli: Pojdźcie, a rozproszymy je z luda a nie będzie wspomniano **imię Israhel** dalej (Pul 82) – „Które imię? Israhel”, nie: *„Który Israhel? Imię”.
- Aboim iże po grecku „agnus” rzeczon jest od tego **słowa „agnon”**, które się mini „miłosciwy” (Rozm 200) – „Które słowo? Agnon”, nie: *„Które agnon? Słowo”.

Relacja denotacyjna między członami omawianych grup charakteryzowała się inkluzją: apozycja metajęzykowa wyznaczała obiekt włączany do większego zbioru nazywanego przez podstawę apozycji.

Funkcja restryktywna apozycji metajęzykowych

W różnych opracowaniach do podstawowych funkcji apozycji zaliczano na przykład dodatkowe nazywanie cech rzeczownika głównego, objaśnianie imienia, orzekanie o cechach obiektu itp. Najogólniej rzecz ujmując, można byłoby zawrzeć te funkcje w obszarze restryktywności lub deskryptywności. Apozycja deskryptywna przydaje własności referentowi, wskazywanemu przez podstawę, np.: *Prosił mię Dawid, aby szedł rychło do Betlema, do swego miasta* (BZ Jud XX) – ‘Betlem jest miastem’. Apozycja restryktywna zawęża zakres znaczeniowy podstawy, np.: *Gorze **wam Żydom**, iże miłujecie pierwsze a wysze stolce w synagogach* (Rozm 306) ‘tym z was, którzy są Żydami’.

Apozycje metajęzykowe lokowały się w związku z powyższym rozróżnieniem w zasobie określeń restryktywnych, mając za cel ograniczanie zakresu podstawy:

- To z pełna ustawienie położono jest wyszszej pod rubryką O pozwiech, a poczyna się tymże **słowem Flebili** (Sul 69) – ‘SŁOWO brzmi Flebili’;
- To **słowo abba** po żydowsku tako wiele rzeczono, jako ociec (Rozm 556) – ‘SŁOWO brzmi abba’;
- Pojdźcie, a rozproszymy je z luda a nie będzie wspomniano **imię Israhel** dalej (Pul Ps 82) – ‘IMIĘ (o którym mowa) brzmi Israhel’.

Szyk apozycji metajęzykowych

Zasadniczo w najdawniejszych grupach apozycyjnych występowała przestawialność członów, zależna od potencjalnej funkcji oraz intencji, por.

- Ale ja postawion jeśm krol od niego na **Syjon**, **gorze** świętej jego (Fl Ps II);
- Zakładana jest wiesielim wszelikiej ziemie **gora Syjon** (Fl Ps XLVII);
- a **żona** twoja **Elżbieta** porodzi tobie syna (EwZam 287);
- A po tych dniach poczęła **Elżbieta żona** jego (EwZam 288).

Jednak w zbiorze grup z apozycjami metajęzykowymi stabilność w tym zakresie była niemal bezwyjątkowa – podstawą były rzeczowniki imię lub słowo, zaś po niej stawiano przytaczany wyraz: *imię Jairus*; *słowo „zawždy”*, por.:

- a dział jim **imiona Adam a Jewa** tego dnia (BZ Gen IV);
- To **słowo „zawždy”** mini sie telko ku trojemu świętu (Rozm 688);
- po łacinie rzeczon jest „agnus” [rzeczon jest] od tego **słowa „agnosco”** (Rozm 200).

Tak ustabilizowany szyk cechował w zasadzie jeszcze tylko grupy typu: w *kapitulę Praeterea*; *pod rubryką O niestaniu*; *przez kapitulę Statuimus* (Sul 70), czyli zawierające w funkcji apozycji cytowany tytuł.

Składnia wewnętrzna w grupach z apozycjami metajęzykowymi

W średniowiecznych grupach apozycje były albo – rzadziej – rządzone pod względem przypadku, np. *Gunolt przysiągł i ze świadki naprzeciw Szczepanowi, podkomorzemu z przyzwolenia po strugę Pobożenica* (Monlur V 137) – apozycja *Pobożenica* stoi w mianowniku wymaganym przez biernikową podstawę. Najczęściej uzgadniały swą formę z formą podstawy, np. w zdaniu *O Anno, pani ślachetna, / O tobie jest sława wielka!* (AŚwi) apozycja stoi w wołaczu, jak i podstawa. Najrzadziej występowało zjawisko braku możliwości dostosowania apozycji pod względem przypadku, np. *To... stoi... pod rubryką O służbie ślachty wojennej* (Sul 74) – apozycja *O służbie ślachty wojennej* nie mogła podlegać żadnemu wymaganiu akomodacyjnemu ze względu na cechy gramatyczne.

W wypadku niektórych grup z apozycjami metajęzykowymi można byłoby szukać analogii składniowej do grup cechujących się wewnętrzną rekcją. Na przykład w zdaniu: *Jaż poczęła a porodziła syna, a wezwała jimię jego Beryja* (BZ I Par 7, 23) rzeczownik *imię* stał w bierniku, zaś apozycja *Beryja* – w mianowniku. Analogia do składni wewnętrznej w wyrażeniu *po strugę* (biernik) *Pobożenica* (mianownik) wydaje się więc oczywista. Dodatkowo istniały grupy, w których apozycja zgadzała się co do wartości kategorii przypadku z podstawą, por.: *I stało się jest osmego dnia, przyszli obrzazować dziecię i zwali go jimieniem* (celownik) *ojca swego Zacharyjaszem* (celownik) (Zam 290). Jednak w tym wypadku forma rzeczownika *Zacharyjaszem* nie była uzgodniona z *jimieniem*, ale była skutkiem rekcji czasownika.

W wyrażeniach z rzeczownikiem *słowo* i apozycją metajęzykową typu: *od tego greckiego słowa „phylasse”*; *od żydowskiego słowa „thorat”* (Rozm 180); *słowem Flebili* (Sul 69); *słowo „poklada”* (GlVintr 223); *słowo „zawždy”* (Rozm 680); *słowo abba* (Rozm 596) nie następowało przystosowanie morfologiczne. Apozycje metajęzykowe

nie spełniały warunku zależności syntaktycznej oraz leksykalnej, reprezentowały różne kategorie leksemów. Przyjmuje się zatem, że zarówno grupy z rzeczownikową apozycją, jak i elementami nierzeczownikowymi były nieakomodowane podobnie jak współczesne przykłady. W zdaniu: *Odmień wyraz „Kielce” przez przypadki albo Słowo „Kielcom” to celownik* apozycja nie podlega akomodacji syntaktycznej, choć można określić jej formę gramatyczną.

Zakończenie

Pośród grup apozycyjnych w najdawniejszych tekstach polskich sporadycznie pojawiały się apozycje metajęzykowe, odnoszące się do elementów wewnątrztekstowych. W funkcji podstawy apozycji w tego typu grupach stawały zazwyczaj rzeczowniki: SŁOWO lub IMIĘ, zaś apozycją była nazwa własna (np. *imię Druzyjana*; *jimie Fares*) albo dowolny element języka: czasownik, rzeczownik, zaimek itp. (np. *słowo „zawždy”*; *słowa „agnosco”*). Zazwyczaj takie wyrażenie tworzyły dwa argumenty, choć w staropolszczyźnie pojawiały się także grupy rekurencyjne (np. *mistrza i doktora Śwetosława s Wocieszyna, kustosza*).

Szyk grup metajęzykowych był ustabilizowany: rzeczownik + wyraz użyty metajęzykowo (por. *imię ćwik*), zaś człony – zarówno podstawa, jak i apozycja – była obustronnie konotowane. Z uwagi na człon konstytuujący strukturę głęboką apozycje metajęzykowe opierały się na elementach BRZMIEĆ, MIEĆ POSTAĆ (np. *imię Domicyanus* ‘imię, (imię) brzmi Domicujanus’). Natomiast ze względu na denotację (zależność między członami grupy a klasą obiektów pozajęzykowych) można było mówić o inkluzja, czyli włączność elementów zbiorów wyznaczanych przez podstawę i apozycję (np. *słowo „poklada”* – element metajęzykowy należy do zbioru wyznaczanego przez podstawę *słowo*). W końcu funkcja pełniona przez tego typu apozycje predestynowała je do zaliczenia do zbioru restryktywnych zawężających znaczenie podstawy (*imię Szymon*; *słowo „abba”* – *Szymon* i *abba* zawężają zakres rzeczowników imię i słowo). Pod względem składniowym apozycje metajęzykowe nie były akomodowane, czyli nie podlegały oddziaływaniu syntaktycznemu podstawy.

Wykaz skrótów

AŚwi – *Anna święta i nabożna*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/publikacje-i-materialy/zasoby/korpus-tekstow-staropolskich/>

BPozd – *Bądź pozdrowion, Krzyżu Pana Wszechmocnego*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/publikacje-i-materialy/zasoby/korpus-tekstow-staropolskich/>

BZ – *Biblia królowej Zofii*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/BZ.pdf>

EwZam – *Ewangeliarz Zamoyskich*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/EwZam.pdf>

Fl – *Psałterz floriański*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/Fl.pdf>

GlVintr – Vint, J., 1995. Altpolnische Glossen des XIV. Jahrhunderts in einer Handschrift des österreichischen Stifts Melk. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 41. Wien, Harrassowitz Verlag; Austrian Academy of Sciences Press, pp. 221–225. Dostępne na stronie: <https://www.jstor.org/stable/24748669> [od 02.01.2021]

Kśw – *Kazania świętokrzyskie*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/Ksw.pdf>

MonIur – *Monumenta Iuris cura praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi edita. Pomniki Prawa*. Varsoviae 1912 i nn. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/publikacje-i-materialy/zasoby/korpus-tekstow-staropolskich/>

Naw – *Księżeczka do nabożeństwa Jadwigi księżniczki polskiej, tzw. Księżeczka Nawojki*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/Naw.pdf>

OrtMac – *Wyroki sądów miejskich czyli ortyle*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/OrtMac.pdf>

Pul – *Psalterz puławski*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/Pul.pdf>

Rozm – *Rozmyślanie przemyskie*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/Rozm.pdf>

StPPP – *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, 1856. T. I. Warszawa. Dostępne na stronie: http://dir.icm.edu.pl/pl/Starodawne_Prawa_Polskiego_Pomniki/Tom_1/

Sul – *Kodeks Świętosławów*. In: *Korpus tekstów staropolskich do roku 1500*. Dostępne na stronie: <https://ijp.pan.pl/wp-content/uploads/2018/10/Sul.pdf>

Bibliografia

Damborský, J., 1966. Apozycyjne zestawienia we współczesnej polszczyźnie. *Język Polski*, XLVI, 4, 255–268.

Jodłowski, S., 1966. Zestawienia bliźniacze, *Biuletyn PTJ*, XXI, 41–60.

Kallas, K., 1980. *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Klemensiewicz, Z., 1939. *Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie*. Lwów–Warszawa.

Krasnowolski, A., 1897. *Systematyczna składnia języka polskiego*. Warszawa: Drukarnia Estetyczna K. Sierpińskiego.

Kudasiewicz, A., 1863. *Kurs trzeci nauki języka polskiego zawierający ortografię i składnię*. Warszawa.

Kurhanowicz T., 1841. *Gramatyka języka polskiego, cz. III – Składnia*. Warszawa.

Muczkowski, J., 1825. *Grammatyka języka polskiego*. Poznań: Księgarnia J. A. Munka.

Radońska, T., 1872. *Krótką gramatyka polska dla uczącej się młodzieży, w sposób łatwy i przystępny*. Poznań: Kom. M. Leitgebra i Spółki.

Szober S., 1915. *Gramatyka języka polskiego*. Lwów.

Topolińska, Z., 1976. Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencyjna) grupy imiennej w tekście polskim. *Polonica*, 2, 33–72.

Zbróg, P., 2020. Wybrane problemy generowania grup apozycyjnych w dawnej polszczyźnie. *Respectus Philologicus*, 37 (42), 11–21. Dostępne na stronie: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/17044/16175> [od 05.01.2021], <http://dx.doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.37.42.35>